Ангелина Панчевска

Истражувачки центар за ареална лингвистика, МАНУ
Скопје

Заменките во словенски и балкански контекст

0. Веќе долги години зборовната група заменки претставува мое поле на интерес. Ги обработувам и во своите лични трудови, статии, но и преку проектите кои се работат во ИЦАЛ (МАНУ). Заменките претставуваат мала и затворена класа на зборови, но се многу интересни за проучување поради функциите што ги исполнуваат нејзините членови. При градењето на текстот тие играат важна улога. Имаат многу поопшти значења од останатите зборовни групи и некои функции што останатите ги немаат. Овие лексеми служат и за таква организација на текстот со која би се избегнало повторувањето на некои јазични елементи, со што покрај семантичката и граматичката функција имаат и прагматичка и стилистичка функција. Општо гледано тие претставуваат координатори на текстот, упатуваат на нешто, нешто доопределуваат не само во текстот туку и во реалниот простор. Една од примарните карактеристики на заменките е тоа што тие можат да бидат организатори на конкретната реализација на јазикот – дискурсот. Елементите битни за дискурсот – ЈАС / ТИ / СЕГА / ТУКА – односно тој што го создава текстот, тој што го восприема текстот, времето и просторот, се реализираат секогаш во определена конситуација при тоа креирајќи нова мрежа на односи регулирана токму од заменките.

1. Еден од главните проекти кои се изработуваат во Истражувачкиот центар за ареална лингвистика – ИЦАЛ (МАНУ), е *Опитословенскиот лингвистички атлас*. Во рамките на овој проект во тек е изработка на морфолошката серија томови. Првиот том, посветен на проблематиката на заменките, заменските системи во словенските јазици, го изработува македонската комисија во соработка со полската, а тоа значи од македонска страна тоа се вработените во ИЦАЛ. Прашањата смесени во овој том се однесуваат на личните заменки (прво, второ и трето лице, како и повратната замена), присвојните заменки, показните, прашалните и одречните заменки.

Начинот на обработка на материјалот, т.е. процесот на изработка на карти се одвива во неколку фази. Во првата етапа од комисиите на словенските јазици се добива материјалот кој претставува одговор на прашањата посветени на заменките. Овој материјал е претходно собран на терен во соодветните пунктови (населени места). Понатаму материјалот се анализира. Се спроведува соодветна морфолошка или морфосинтаксичка анализа. Појдовна точка е хипотезата што е прифатена за состојбите во прасловенскиот јазик. Од прасловенска перспектива се гледа како одел развојот на заменските системи на целиот словенски ареал. Значи претпоставената прасловенска форма се зема како почетна основа и понатаму се гледа каква е современата состојба, какви промени се случиле во текот на развојот на конкретната форма или појава.

Во втората фаза врз основа на добиениот материјал се изработува легенда за секое од прашањата посветени на конкретната област во прашалникот. Во легендата не е возможно да се претстави комплетната диференцијација на формите добиени од околу 850 населени места расфрлени врз словенската територија. Од тие причини потребно е да се апстрахира од информацијата нерелевантна за претставуваниот проблем. Во конкретниот случај се апстрахираме од фонетската диференцијација, а на фонолошко ниво прикажуваме само појави кои одбегнуваат од регуларниот развој карактеристичен за дадениот говор. Па така, во легендата се внесуваат генерализирани морфолошки форми на словенските заменки. Во досегашното искуство на ОЛА колективот стекнато врз работата на фонетските и лексичките томови за изразување на одредени појави се употребуваат знаци – фигури (кручкиња, квадратчиња, триаголници и сл.), а како помошни средства се користат т.н. шрафировки и изоглоси, и во одредени случаи т.н. фон. Во овој том со оглед на карактерот на материјалот и на проблематиката што се обработува ние се одлучивме првенствено за употреба на шрафировки

и изоглоси, а за изразување на некои поединечни ситуации употребуваме одредени знаци.

После изработката на легендата се пристапува кон цртање на картата на која се нанесуваат претходно претставените знаци и симболи од легендата. Авторот на секоја карта пишува и коментар во кој се истакнуваат главните заклучоци и некои посебности, некој дополнителен коментар за нешто што не е директно читливо од самата карта.

Обработката на словенскиот материјал на овој начин овозможува да се согледа состојбата на целиот словенски јазичен ареал по однос на одредено прашање, а од друга страна може да се согледа многу подобро местото на еден конкретен словенски дијалектен комплекс меѓу останатите сродни јазици. Конкретно македонскиот е доста интересен од тој аспект бидејќи претрпел огромни промени во текот на својот развој под влијание на балканската јазична заедница и се оддалечил од своите сродни јазици. Генетски тој спаѓа во групата на словенските јазици, а типолошки во т.н група на балканските. Лексичките елементи на следени од прасловенскиот се прилагодиле кон граматичките решенија кои одбегнуваат од прототипниот прасловенски модел.

2. Заменките, конкретно демонстративните, беа предмет на истражување и во мојот магистерски труд. Беше спроведена конфронтативна анализа меѓу системите на демонстративните заменки во македонскиот и во полскиот јазик. Беше опфатена современата состојба на системот на овие заменки во стандардниот македонски и полски јазик. Понекогаш по потреба се навлегуваше во историјата на јазикот или во неговите дијалекти. Беа избрани токму овие два јазика бидејќи се претставници на доста различни ареали од словенскиот јазичен свет и идејата беше да се истакнат сличностите и разликите на одредена тема.

Анализата беше спроведена врз материјал во кој има конкретна употреба на овој тип заменки во три типа на текст – убава литература, новинарски текст и научен текст. Од денешна перспектива сметам дека недостасуваа примери и од разговорниот јазик, но овој тип на текст ќе биде обработен во мојот докторски труд кој во моментот е во изработка (сп. подолу). Значи корпусот беше собран од овие три типа на текст. Собирањето се одвиваше или електронски, т.е. од електронската верзија, најчесто на списанијата, или пак од книги во „тврда форма”. Потоа собраните примери беа групирани според начинот на употреба.

Најнапред беа претставени системите на демонстративните заменки во двата јазика и беа посочени сличностите и разликите. Овие два јазика

иако имале заедничка појдовна точка тргнале по различни патишта. Потоа беа претставени одделни категории кои се релевантни за демонстративните заменки и како тие се манифестираат во разгледуваните јазици. Морфосинтаксичка анализа беше спроведена во делот посветен на референцијалната карактеристика изразена со заменките во склопот на именската синтагма. На крајот беа сумирани резултатите од спроведената анализа – колку се слични, а колку различни овие два словенски јазика.

3. Освен во словенски контекст, заменките во македонскиот се разгледуваат и во балкански контекст, бидејќи ова јазично окружение, како што беше спомнато погоре, извршило големо влијание врз македонскиот јазик. Темата на мојот докторски труд е *Централните заменски системи во македонскиот јазик со осврт кон состојбите во албанскиот јазик*. Под ‘централни заменски системи’ се подразбираат личните, демонстративните и присвојните заменки. Претходно ги разгледував заменките во словенски контекст, а овој пат вниманието повеќе е насочено кон балканските состојби и влијанија. Сметам дека на овој начин најдобро ќе се види местото и состојбата на македонскиот јазик во поглед на ова конкретно прашање.

Заменките се специфична зборовна група и потребно е да се разгледуваат од повеќе аспекти – семантички, прагматички, морфосинтаксички. Од сите овие аспекти се разгледуваат трите централни заменски системи. За тие потреби собран е корпус на примери од различни видови текст, слично како и во магистерскиот труд, само што овој пат е опфатен и разговорниот јазик. Примерите од овој тип на текст се црпат од секојдневниот говорен јазик, но и по електронски пат, значи од разни форуми, блогови и сл. на интернет, каде што „говорителите” употребуваат разговорни форми на својот говор. Многу почесто, за разлика од претходно во магистерскиот труд, овде ќе бидат истражувани и дијалектите на македонскиот јазик бидејќи тие го претставуваат „вистинскиот” говорен јазик. Корпусот за останатите типови на текст е собран на ист начин како и претходно. Се земаат предвид различни типови на текст бидејќи доаѓа до различна реализација на заменките во зависност од тоа каде се употребуваат, што впрочем и се покажа од претходно направената анализа во магистерскиот труд.

Претходно веќе спомнав дека македонскиот јазик се оддалечил од сродните словенски јазици, а се приближил до балканските. Како претставник од балканските јазици го земам албанскиот и се трудам да ги потенцирам точките на приближување во областа што ме интересира и кои се посебно интересни. Тие допирни точки се неколку. На ова место би ја

спомнала категоријата *определеност* која во македонскиот и во албанскиот јазик е граматикализирана. Показател на оваа категорија е *членот*, кој во македонскиот отишол најдалеку во својот развој. Имено, во македонскиот јазик станува збор за т.н. троен член, изведен од трите демонстративни корени *т-*, *ов-*, *он-*. Моето мислење, а тоа веќе го изнесов порано во магистерскиот труд, е дека функција на вистински член врши само оној со *т-* коренот, а останатите два се постпозитивни демонстративи. Во албанскиот јазик има еден постпозитивен и еден препозитивен член. Друга балканска карактеристика што ја прифатил македонскиот е широката употреба на посвојните клитики. Станува збор за кратките форми од личните замени (*ми*, *му* ...) кои функционираат како посвојни во ситуации од типот: *мајка ми*, *татко му* и сл. Понатаму, и во македонскиот и во албанскиот постои т.н. *удвојување на предметот* во кое своја функција имаат и заменките. На пр. *Го видов човекот / E pashë njeriun*.

Македонскиот јазик кој се наоѓа на словенско-балканската крстосница е посебно интересен за проучување и од двете страни. Токму тоа беше поттик за мене да ги разгледувам заменските системи од различни аспекти. Сметам дека еден јазик може многу подобро да се проучи доколку се конфронтира со некој друг.

Pronouns in Slavic and Balkan context

Summary

This paper will present the approach of elaboration of the pronouns as a word class. The method of collecting the corpus of examples will also be taken into consideration because the subject of interest are the pronouns in different language situations. The method of elaboration of that material will be examined, too. The pronominal system in the Macedonian language is put in correlation with the other Slavic as well as Balkan languages for better understanding of its contemporary situation.

Słowa kluczowe: zaimki, język macedoński, języki słowiańskie, języki bałkańskie.

Key words: pronouns, Macedonian language, Slavic languages, Balkan languages.